

Семененко Г. М.
Київський національний лінгвістичний університет

ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНІ СПОЛУЧНИКИ АДВЕРБІАЛЬНОГО ПОХОДЖЕННЯ В ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (на прикладі давн.-англ. пії)

У статті аналізуються особливості функціонування підрядних сполучників й адвербіальних конекторів у давньоанглійській мові на прикладі давн.-англ. пії 'тепер', який у досліджуваній період вживається у складному реченні як прислівник зі значенням "тепер, зараз", дейктичний елемент, сполучник зі значенням "оскільки, раз, тепер коли" і посилювально-спонукальна частка.

Ключові слова: підрядний сполучник, адвербіальний конектор, кореляція, давньоанглійська мова.

Корпус засобів маркування гіпотаксису зазнав кардинальної модифікації в історії англійської мови. Зміни в морфологічній структурі підрядних сполучників, основні джерела їх формування, співвідношення первинних та похідних, монофункціональних та поліфункціональних сполучників у процесі розвитку англійської мови продовжують бути у фокусі історичних студій [4; 5].

В одному з нещодавно опублікованих досліджень сполучників сучасної німецької мови, проведених Інститутом німецької мови Маннгайма, "сполучник" визначається на підставі наступних п'яти властивостей (M = нім. *Merkmal* "ознака, характерна риса") [6, с. 331–334]:

- M1: X є невідмінюваною одиницею;
- M2: X не управляє відмінком;
- M3: X вказує на двовимірні семантичні відносини;
- M4: аргументами значення X є пропозиційні структури;
- M5: елементи, поєднані за допомогою X, можуть бути виражені реченневими структурами.

Так як в сучасній літературі такі властивості сполучників, в принципі, не викликають заперечень [2; 4], актуальним є їхнє використання як бази для діахронічних досліджень замість класифікації сполучників сучасної англійської мови [7], тому що будь-яке діахронічне дослідження повинне ґрунтуватися на системі, яку б можна було екстраполювати на ранні періоди розвитку мови. Оскільки давньоанглійська мова є типологічно ближчою до сучасної німецької, ніж до сучасної англійської, критерії, викладені в *Handbuch der deutschen Konnektoren* [6], створюють серйозне підґрунтя для нашого аналізу. На основі вищезазначених критеріїв можна виокремити три групи сполучних одиниць, диференціація яких є прийнятною для більшості дослідників, а саме: сурядні сполучники (coordinators), які оперують на реченнєвому/текстовому рівні, а не на рівні словосполучення (див. критерії M4 і M5), підрядні сполучники (subordinators) і адвербіальні конектори, які Квірк називає кон'юнктами (conjuncts) [7]. Метою нашого дослідження є

визначення особливостей функціонування підрядних сполучників й адвербіальних конекторів у давньоанглійській мові на прикладі *давні.-англ. ni* 'тепер'.

Переважна більшість існуючих у сучасній англійській мові підрядних сполучників і адвербіальних конекторів є новоутвореннями або такими, що зазнали серйозних морфологічних і структурних змін у процесі історичного розвитку. Одним з природних шляхів поповнення класу субординаторів й адвербіальних конекторів був перехід з інших класів слів. Для кращого розуміння історії парадигми підрядних сполучників та, в загальній перспективі, зв'язків між підрядними реченнями на різних етапах розвитку англійської мови перш за все слід окреслити ситуацію в давньоанглійській мові.

У давньоанглійський період існувало лише декілька одиниць, які можна однозначно трактувати як адвербіальні конектори, а саме комплексні утворення *naþylæs*, *swaþeah* та *swaþeahhwæðere* "тим не менше", – всі вони використовувалися для маркування семантичних відношень протиставлення /допустовості. Решта конекторів є семантично та/або синтаксично поліфункціональними. Їх можна виокремити в чотири основні групи: прислівники з певними приєднувальними властивостями (*elles* "в іншому випадку", *her* "тут", *ni* "зараз", *þa* "тоді", *þonne* "тоді"), так звані "неоднозначні прислівники/сполучники" (*eall-swa* "присл. також, більше того – спол. так, як", *ni* "присл. зараз, – спол. тепер коли", *swa* "присл. так – спол. так що"), сполучники займенникового походження (*forþæm*, *forþon*, *forþu* "присл. отже – спол. тому що") та відмінкові форми вказівних займенників (родовий відмінок *þæs* "таким чином").

Для певних категорій темпоральних та локативних прислівників наявність властивості поєднувати елементи у складне ціле є чітко встановленою: у давньоанглійській мові широко використовуються конектори *eac*, *eac swylce/swylce eac*, (*þær*)*toeacan* "також", *eft* "знову", *her* "тут", *ni* "зараз" і *þa* "тоді". В той час як деякі з них є тільки семантично поліфункціональними, інші, наприклад, *eft*, *ni* і *þa*, які можуть використовуватися як в корелятивних конструкціях, так і поодинокі у функції підрядних сполучників (див. далі приклади використання *ni*), є поліфункціональними семантично й синтаксично, звідки й термін "неоднозначні".

Давньоанглійське *ni* веде своє походження від спільноіндоєвропейського **ni-* або **nī-*, пор. санскр. *nī*, авест. *ni*, дпер. *nuram*, хіт. *niwa*, грецк. *ni*, *nin*, лат. *nunc*, слов. *nune*, лит. *ni*, дірл. *ni*, відповідники в германських мовах включають дск. *ni*, гол. *ni*, дфриз. *ni*, нім. *nun*, готск. *ni* [8]. У досліджуваній період сполучник *ni* виконує такі функції:

- 1) прислівника зі значенням "тепер, зараз";
- 2) дейктичного елемента;
- 3) сполучника "оскільки, раз, тепер коли";

4) посилювально-спонукальної частки.

Прислівник *nu* зустрічається в реченнях у функції обставини часу з конкретним часовим значенням, що може співвідноситися з певною датою (*now, at this time*). Наприклад:

(1) (*Febris*), *þe nu [a] is, eode on tun on þunresdæg, & nu to dæg, þonne ic þis write [b], ys se fifta dæg* /ByrM, 1.2.234/. “Місяць лютий, який є зараз [a], прийшов до міста в четвер, і тепер [б], сьогодні, коли я це пишу, йде п’ятий день.”

Отже, *nu* в прикладах (1a) і (1б) недвозначно відноситься до певної дати у лютому того року, коли Біргтферт писав свою працю, що підтверджується обставиною часу у відносному реченні *þe nu is* “який є зараз” та виразом *nu todæg, þonne ic þis write* “тепер, сьогодні, коли я це пишу”. У прикладі (2) *nu* вживається в головному реченні як прислівник, в той час як у підрядному він є сполучником, що повністю втратив часове значення.

(2) *Swa þonne is me nu swiþe earfeðe hiera mod to ahwettane, nu hit nawþer nyle beon, ne scearp ne heard* /Oros., 212/. “Таким чином, мені тепер дуже важко їх розум відточити, оскільки він буде і не гострий, і не твердий.”

На противагу, у прикладах (3a) і (3б) *nu* співвідноситься не з конкретною датою, а з моментом читання або написання тексту, що може включати різні дати в майбутньому, оскільки дійктивним центром є не реальний світ, а текст як такий:

(3) *Nu [a] wylle ic bysne ætywan ymbe þa þing þe we nu [b] handledon and fæste ymbe wæron* /ByrM, 1.2.234/. “Зараз [a] я наведу приклад речей, які ми щойно [б] трактували і на яких були зосереджені.”

Nu виступає засобом текстового дейксису, що часто підкреслюється *verba dicendi*, які корелюють з поточним (*handlian*), або наступним (*ætywan*) етапами створення тексту.

Посилювально-спонукальна частка *nu* зустрічається переважно при звертанні. Для неї характерна актуалізація на початку речення:

(4) *Nu þonne, men þa leofestan, gelyfan we on urne Drihten...* /Bl.Hom., 13/. “Таким чином, дорогі люди, віримо ми в нашого Творця...”

У реченнях такого типу частка *nu* повністю втрачає зв’язок з прислівником *nu*, втрачає лексичне значення часу, набуваючи значення спонукування до дії.

У прикладі (5) *nu* виступає виключно у функції адвербіального конектора – це зрозуміло з його вживання відразу після підрядного сполучника *gif* “якщо”; в цьому реченні *nu* вказує на семантичні відношення послідовності на межі з результатом. Таке значення є похідним від вживання у функції засобу текстового дейксису, а саме повної фрази на зразок ‘*if we now proceeded to argue that two goods existed...*’ де *nu* знову сигналізує про те, що дійктивним центром є текст:

(5) *Gif nu tu good wæren þe ne meahton ætsomne bion, & wæren þeah buto goode, hu ne wære hit þonne genog sweotol þæt hiora nære nauðer þæt oder?*

/Boeth., 34.85.12/ “Якщо, більше того/ так як(?) два добра існували, які могли не бути разом, проте обидва були добрими, чи не є це достатнім доказом того, що жодне з них не є іншим?”

Сполучник *ni* виник у результаті перерозкладу прислівника *ni*, який, зберігши часове значення, стає засобом зв'язку між окремими реченнями, що знаходяться в причиново-наслідкових відношеннях. На певному етапі розвитку *ni* функціонує як часовий сполучник, який вказує на те, що дія підрядного речення, що є причиною дії головного речення, щойно мала місце. Однак деякі дослідники сумніваються, що *ni* вживався як виключно темпоральний сполучник. А. Адамс вказує, що в давньоанглійській прозі він знайшов тільки одне речення, в якому *ni* може бути трактоване як “коли” [1, с. 61]:

(6) *Wundorlice cræfte þu hit hæfst gesceapen þæt þe fyr ne forbærnd þæt wæter and þa eorðan nu hit gemenged is wið ægðer* /Boeth., 80.20/. “Здається, що думка полягає не в тому, що вогонь не спалює воду та землю, коли вони змішані, а в тому, що він їх не спалює тепер коли, вони є дійсно змішаними.”

Очевидно, на початковому етапі розвитку гіпотаксису складні речення зі сполучником *ni* являли собою два окремих речення з логічно зв'язаним змістом, де прислівник *ni* виконував функцію обставини часу та мав значення “тепер”. Наприклад, речення:

(7) *Ic awende minne willan fram eallum woruld þingum to gastlicum weorcum. nu ic godes mann eom an of þam ge-tele þe þæt ece lif underforþ* /Ælfr., 136/. “Я звернув свої думки від всього земного, до духовних справ, оскільки тепер я Божа людина, один з тих, хто отримує вічне життя.”

на початковому етапі гіпотаксису за Л. Кельнером [3] могло бути представлено як два окремих речення:

(8) * *Ic awende minne willan fram eallum woruld þingum to gastlicum weorcum. Nu ic godes mann eom an of þam ge-tele þe þæt ece lif underforþ.*

У подальшому розвитку складнопідрядного типу зв'язку прислівник *ni*, який знаходився на межі двох речень, поступово починає усвідомлюватися як елемент, що поєднує ці речення. Лексичне значення його послаблюється, але разом з тим, прислівник починає набувати функції сполучника – здатність з'єднувати речення. Наведені нижче приклади ілюструють різну міру послаблення лексичного значення *ni*. Пор.:

(9) *Iudas þa him com to and his geferan cwædon. Hu mage we þus feawa feohtan ongean ðas meniu. nu we synd gewæhte mid gewinne and mete-leaste* /Ælfr., 86/. “Іуда тоді підійшов до них, і його товариші сказали: “Як можемо ми, настільки малочислені, воювати проти такої безлічі, тепер, коли ми стомлені від війни та посту.”

(10) *Ne wene ic, cwæð Orosius, nu ic loge spell hæbbe to sacgenne, þæt ic hie on þisse bec geendian mæge; ac ic oþere anginnan sceal* /Oros., 94/. “Я не думаю, – сказав Орозій, – тепер, коли я повинен розповісти довгу історію, що я її в цій книзі зможу закінчити, але я розпочну другу (книгу).”

У прикладах (9), (10) *nu* має значення “тепер, коли”, що відповідає значенню сполучника *now that* у сучасній англійській мові. У цих випадках *nu* властиве темпоральне значення, що надає певного змісту взаємовідносинам головного та підрядного речень. Дія головного речення (9) стає можливою не тільки завдяки причині, вказаній у підрядному реченні, але також завдяки тому, що ця причина існує саме в даний момент, в момент мовлення (дієслово-присудок підрядного речення виражене формою теперішнього часу).

Часове значення *nu* повністю зникає, якщо дієслово-присудок виражене формою минулого часу (11), або формою теперішнього часу зі значенням майбутньої дії (12). Пор.:

(11) *Ic þe nu ða, | brego Beorhtdena, biddan wille, | eodor Scyldinga, anre bene, | þæt ðu me ne forwyrne, wigendra hleo, | freowine folca, nu ic þus feorran com, | þæt ic mote ana ond minra eorla gedryht, | þes hearda heap, Heorot fælsian /Beo., 426-432/. “Я тебе зараз тоді, вождь шляхетних данців, просити хочу, захисник Скільдингів, про одну милість, щоб ти мені не відмовив, захисник воїнів, шляхетний пане над народом, тому що я здалеку прибув, щоб я міг один з моїм військом ерлів, цим хоробрим загоном, Хеорот очистити.”*

(12) *Ne sceolon me on þære þeode þegenas ætwitan | þæt ic of ðisse fyrde feran wille, | eard gesean, nu min ealdor ligeð | forheawen æt hilde /Battle of Maldon, 220-223/. “Не повинні мені васали цих людей докоряти, що я бажаю поїхати з армії, занудьгувавши за домівкою, тому що мій лорд лежить вбитий, порубаний у битві.”*

У прикладах (11), (12) дієслова-присудки підрядних речень виражені формами минулого (11) і теперішнього (12) часу, внаслідок чого *nu* втрачає часове значення, оскільки його здатність вказувати на теперішній момент не співпадає з часовим планом речень, компонентом яких він є. Змінюється і значення сполучника *nu*, замість “тепер, коли” він набуває більш загального значення “оскільки, тому що”.

Причинове значення сполучника *nu* звичайно поєднується з умовним компонентом значення. Це надає підрядному *nu*-реченню значення умови, наявність якої сприяє (або перешкоджає) здійсненню дії головного речення. Наприклад:

(13) *Hwi nelt þu la effrem. nu ðu swa arwurðe eart. beon mæsse-preost? /Ælfr., 80/. “Чому ти, Єфреме, як ти такий достойний, не станеш священиком?”*

Якщо головне речення трансформувати з питального в заперечне, то значення сполучника *nu* можна передати двома сполучниками української мови, один з яких наближається до причинових, а інший – до умовних: а) як (раз – у розмовному стилі); б) якщо. Обидва ці значення поєднані у сполучнику *nu*.

Для складних речень зі сполучником *ni*, як і для більшості складнопідрядних речень у давньоанглійській мові характерні випадки кореляції сполучника. Наприклад:

(14) *Uton oðwendan hit nu monna bearnum, þæt heofonrice, nu we hit habban ne moton, gedon þæt hie his hyldo forlæten, þæt he mid his worde bebed /Gen., 403-405/. “Давайте, отже, відвернемо царство небесне від дітей людських, оскільки ми не можемо його мати, змусимо їх втратити Його прихильність та відвернутися від Його влади.”*

Так само, як *þa* “тоді” і *þonne* “тоді”, *ni* може функціонувати в корелятивних конструкціях, де конектори актуалізуються в кожній з'єднаній одиниці: в одній як підрядні сполучники, в іншій як адвербіальні конектори.

В корелятивній конструкції (15) перше *ni* (а) вживається у функції сполучника, що вводить підрядне речення, яке є темою і знаходиться у препозиції до головного (сучасна англійська мова надає перевагу недвозначному *now that*), а друге (б) можна класифікувати як часовий прислівник, використаний для текстового дейксису ('*now it seems fitting...*')

(15) *Nu [a] we habbað sceortlice amearcod þæra hiwa gefeg þe boceras gumað, nu [b] þingð hyt us gedafenlic þæt we heom gecyðon þæt we ær geheton /ByrM 3.3.234/. “Тепер, коли ми коротко записали ряди символів, що використовуються письменниками, тепер, як нам здається, настав слухний час розповісти їм те, що ми обіцяли раніше.”*

Цей приклад також підтверджує, що порядок слів – V2 у головному реченні на противагу вживанню дієслова у фінальній позиції (V-final) в підрядному – не може бути єдиним вагомим критерієм диференціації головного та підрядного речень в давньоанглійській мові: в обох реченнях актуалізується порядок слів *niV* (*niSVAO* у підрядному реченні й *niVSC* в головному).

Смисловий компонент, привнесений сполучником *ni*, компонент обґрунтування висловленої думки, внутрішнього вмотивування дій головного речення визначив сферу функціонування підрядних речень, що вводяться даним сполучником. Підрядні *ni*-речення зустрічаються тільки в прямій мові, що дає підстави стверджувати, що сполучник *ni* був характерним для усного мовлення. За своїм значенням він найближче всього підходить до сполучників української мови “раз, оскільки”. Ще однією особливістю *ni*-речень є їх властивість слідувати за риторичним питанням, представленим інвертованим заперечним реченням (9), (10).

Проведене дослідження функціонування *ni* в давньоанглійському складному реченні є ілюстративним для більшості прислівників/сполучників, вживаних у текстах цього періоду. Чітка диференціація прислівників і сполучників прислівникового походження можлива тільки за умови вживання у підрядному реченні дієслова у фінальній позиції, так званого V-final. Крім того, семантична і синтаксична поліфункціональність таких одиниць унеможливує використання спеціального програмного

забезпечення для аналізу лінгвістичних корпусів, специфіка цих одиниць вимагає ретельного читання і аналізу відповідних текстів.

Л і т е р а т у р а :

1. *Adams A.* The Syntax of the Temporal Clause in Old English Prose / A. Adams. – New York : H. Holt, 1907. – 142 p.
2. Longman Grammar of Spoken and Written English / D. Biber, S. Johansson, G. Leech et al. – Harlow : Longman, 1999. – 1204 p.
3. *Kellner L.* Historical Outlines of English Syntax / L. Kellner. – London: Macmillan and co., 1892. – 336 p.
4. *Lenker Ursula.* Argument and rhetoric: adverbial connectors in the history of English / Ursula Lenker. – Berlin, New York : De Gruyter Mouton, 2010. – 293 p.
5. *Mitchell B.* Old English Syntax / B. Mitchell. – New York : University Press, 1985. – 884 p.
6. Handbuch der deutschen Konnektoren Linguistische Grundlagen der Beschreibung und syntaktische Merkmale der deutschen Satzverknüpfen (Konjunktionen, Satzadverbien und Partikeln) / R. Pasch, U. Brauße, E. Breindl, U. H. Waßner. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2003. – 800 p. – (Schriften des Instituts für Deutsche Sprache 9).
7. A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. – London : Longman, 1985. – 1779 p.
8. *Skeat W. W.* An Etymological Dictionary of the English language / W. W. Skeat. – Oxford : Oxford University Press, 1961. – 780 p.

А н н о т а ц и я

*В статье анализируются особенности функционирования подчиненных союзов и адвербиальных коннекторов в древнеанглийском языке на примере др.-англ. *nū* “сейчас”, который в исследуемый период употребляется в сложном предложении в качестве союза со значением “сейчас, теперь”, дейктического элемента, союза со значением “поскольку, раз, теперь, когда” и усиительно-побудительной частицы.*

Ключевые слова: *подчиненный союз, адвербиальный коннектор, корреляция, древнеанглийский язык.*

Annotation

*The article investigates the distinctive features of subordinators and adverbial connectors in Old English as exemplified by OE *nū* 'now', which functions as an adverb, deictic element, subordinator 'now that', and intensifying imperative particle.*

Keywords: *subordinator, adverbial connector, correlation, Old English.*